VICTOR VASCENCO. *Lipovenii. Studii lingvistice,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, 232 p.

Recent, Editura Academiei Române a publicat cartea membrului titular al Academiei Internaţionale de Ştiinţe a Şcolii Superioare din Moscova, prof. dr. doc. Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice* – rezultatul unei munci asidue de mai multe decenii. Lucrarea, competentă şi judicioasă, se evidenţiază prin informaţie, metodă de cercetare şi claritate în expunere.

În partea întâi a lucrării, intitulată *Lingvistică etnografică* (p. 13-92), în capitolul *Staroverii din Europa* (p. 13-29), V. Vascenco prezintă configuraţia enclavelor velicurouse, inclusiv starovere (din Estonia, Letonia, Lituania, Belarus', Ucraina, Republica Moldova, Polonia, România şi Bulgaria), principalele trăsături lingvistice ale enclavelor (în comparaţie cu particularităţile ramificaţiilor teritoriale ale masivului velicorus dialectal de bază), extrase din statistica demografică, stadiul cercetării graiurilor starovere în enclavele din ţările menţionate mai sus şi clasificarea tipologică a acestor graiuri.

În capitolul *Staroverii din România* (p. 30-49) autorul menţionează primele atestări documentare ale lipovenilor în Moldova (1724 satul Lipoveni, 1730 Iaşi, 1743 satul Manolea, 1750 satul Dumeasca), analizează conceptul de lipovenime, respectiv lipovenism, consideră că ruşi lipoveni sunt numai membrii lipovenimei româneşti, „o etnie stabilă, istoriceşte constituită pe baza unei unităţi lingvistice şi teritorial-insulare". V. Vascenco dezvoltă o delimitare naţională, afirmând că „orice lipovean este din punct de vedere confesional [...] un starover", însă „nu orice starover este un lipovean", şi că „vechii credincioşi din Statele Unite, Canada, Brazilia, Argentina etc." „nu pot fi consideraţi lipoveni, ci pur şi simplu ruşi staroveri". În urma acestor cercetări minuţioase, autorul combate ipotezele apelativă, toponimică şi sacrală în favoarea ipotezei antroponimice despre provenienţa etnonimului lipovean/lipoveni.

În capitolul *Staroverii din Bulgaria. Bilingvism şi diglosie* (p. 50-63), se menţionează existenţa a numai două localităţi, Tatariţa şi Cazaşco, în partea de nord-est a Bulgariei, în care trăiesc „ruşi staroveri nekrasovişti", în număr de „cel mult 1 000 de locuitori". Tatariţa reprezintă o colonie primară, iar Cazaşco – o colonie secundară tipică. Cei din Tatariţa aparţin ritului sacerdotal, în timp ce majoritatea credincioşilor din Cazşco – ritului nonsacerdotal. În ambele sate numărul credincioşilor descreşte, învăţământul este laic, obiceiurile populare evoluează în direcţia specificului bulgăresc. Se menţin folclorul, cântecele strămoşeşti, îndeosebi în mediul generaţiei vechi. Trăsăturile lingvistice ale graiurilor staroverilor din Bulgaria păstrează structura fonomorfologică şi sintactică a graiurilor sud-velicoruse din regiunea Donului, de baştină, lexicul resimţind o intensă influenţă bulgărească. Persoanele din generaţia mijlocie şi din cea tânără sunt bilingve. În perspectivă vor deveni monolingve, părăsind graiul matern velicorus. Diglosia (graiul local – limba literară rusă) mai că nu există.

Capitolul *Staroverii din America. O odisee începută în Extremul Orient* (p. 64-73) are drept scop înfăţişarea deplasărilor starovere din Primor'e şi China spre America de Nord, via America de Sud, în secolul al XX-lea şi, pe baza descrierii unor particularităţi fonetice diferenţiale ale graiului din Bethlehem, determinarea obârşiei coloniştilor velicoruşi din Statele Unite. Staroverii americani se denumesc ei înşişi *sinţianţî* (din Sinţian), *harbinţî* (din Harbin), *turceane* (din Turcia) şi *rumânî* (din România), după aria de tranziţie din care provin. Cei mai mulţi aparţin cultului sacerdotal. Staroverii de sub conducerea lui Prochor Martjuşef *(harbinţî)* sunt denumiţi *prochorjane.* Staroverii din Pennsylvania au devenit monolingvi, dând uitării limba rusă maternă.

Capitolul *Graiul lipovenilor din Pisc (Brăila)* (p. 74-92), oarecum deosebit în cadrul părţii întâi a cărţii, conţine rezultatul unei anchete directe, efectuate pe teren, folosindu-se chestionare pentru colectarea materialului dialectal (compartimentele fonetic, morfologic, de formare a cuvintelor, sintactic şi lexical). Graiului lipovenilor din Pisc îi sunt proprii particularităţi sud-velicoruse, cu puţine trăsături ale graiurilor de tranziţie şi velicoruse de nord.

Partea a doua a lucrării, intitulată *Lingvistică antroponimică* (p. 95-187), este consacrată sistemului antroponimic lipovenesc.

Capitolul *Patronime, forme de adresare, porecle şi supranume lipoveneşti* (p. 95-103) prezintă particularităţi ale graiului lipovenesc din satul Pisc, raionul Brăila: lipsa patronimicelor, ordinea cuvintelor din numele de persoană (numele de familie pe locul întâi, iar numele de botez pe locul al doilea), ca rezultat al influenţei româneşti, folosirea formei masculine a numelui de familie pentru persoanele de sex feminin, datorată, de asemenea, influenţei limbii române, formele de adresare reduse la numele mic fără patronim, poreclele şi supranumele ca mijloc suplimentar de identificare a persoanelor, având la baza lor diferite însuşiri fizice sau psihice, anumite deprinderi, obiceiuri, locul de origine, profesia etc.

Capitolul *Tradiţie şi inovaţie în antroponimia lipovenilor* (p. 104-128) are ca scop urmărirea raportului dintre antroponimele originare, moştenite, ruseşti, şi inovaţiile apărute pe teren românesc, datorate evoluţiei ulterioare a graiului şi influenţei limbii române în sistemul oficial de denominaţie al lipovenilor din satul Pisc. Sunt sistematizate formele şi fenomenele antroponimice tradiţionale şi cele noi în cadrul prenumelor şi numelor de familie. Frecvenţa absolută a prenumelor masculine şi feminine şi a numelor de familie (forme tradiţionale şi forme noi) este prezentată în şase tabele concludente.

În capitolul *Prenumele masculine* (p. 129-141), pe baza materialului extras din registre de stare civilă din comuna Carcaliu (Dobrogea), se constată că principalul criteriu de denominaţie este cel calendaristic. Influenţa aloglotă românească este puternică. Formele româneşti sau românizate sunt atestate mai ales în documente, dar şi în limba vorbită în situaţii nonfamiliale. În grai, sistemul prenumelor masculine are un caracter patriarhal şi arhaic. Are loc o diferenţiere în funcţie de vârsta persoanelor. Graiul nu cunoaşte neologismele-împrumuturi occidentale, nici prenumele ruseşti, formate prin personificare, compunere şi abreviere. Ca anexă este dat un tabel sinoptic al prenumelor masculine aparţinând sistemului oficial de denominaţie a lipovenilor din comuna Carcaliu.

Capitolul *Prenumele feminine* (p. 142-158) este realizat după acelaşi plan cu cel precedent. Criteriul calendaristic este dominant în sistemul arhaic şi patriarhal al prenumelor feminine. Influenţa străină, inclusiv cea românească, este mai puţin simţită în domeniul prenumelor feminine, în comparaţie cu cel al prenumelor masculine. Criteriul estetic joacă un rol foarte modest. Un tabel sinoptic similar al prenumelor feminine încheie capitolul.

Capitolul *Numele de familie* (p. 159-165) evidenţiază două categorii structurale de nume de familie: nume de familie sufixate, tradiţionale, care în graiul lipovenesc din Carcaliu nu sunt numeroase, şi nume de familie fără sufixe (cu sufixe suprimate), care constituie majoritatea numelor ereditare (87%). Ultimele se împart în următoarele categorii de mare frecvenţă: nume de familie lipoveneşti reprezentând prenume panruse de origine hagiografică şi prenume româneşti calendaristice.

Partea a doua a lucrării se încheie cu capitolul *Sistemul antroponimic lipovenesc. Privire de ansamblu* (p. 166-187), care are un caracter de sinteză. La baza acestuia se află atât graiurile din satele Pisc şi Carcaliu, cât şi graiurile lipoveneşti din Slava Rusă, Sulina, Mila 23, Peripra, Sfiştovca, Dumasca, Climăuţi şi Socolinţi, indicate aici pentru prima dată. Concluziile totalizează rezultatele studiilor, expuse în capitolele anterioare.

În partea a treia a lucrării, *Anexe* (p. 191-232), sunt incluse bibliografia lucrărilor de filologie privind staroverii din sud-estul Europei şi din America, urmată de un indice tematic (p. 191-199), termenii lingvistici (inclusiv antroponimic) întâlniţi în lucrare (p. 200-216), o listă de abrevieri, semne de transliteraţie şi transcriere, semne diacritice (p. 217-219), un indice de autori (p. 220-222) şi ilustraţii (p. 225-232).

Câteva observaţii şi sugestii

1. Titlul lucrării, *Lipovenii. Studii lingvistice,* nu corespunde conţinutului ei. Prin „ruşi lipoveni” autorul înţelege „numai lipovenimea românească”. „Orice lipovean este, din punct de vedere confesional..., un starover”, însă „nu orice starover este un lipovean”. „Nu pot fi consideraţi lipoveni, ci pur şi simplu ruşi staroveri în genere, vechii credincioşi din Statele Unite, Canada, Brazilia, Argentina etc.” (p. 33-34). Nu pot fi numiţi lipoveni şi staroverii din Estonia, Letonia, Lituania, Belarus’, Polonia etc. (vezi p. 13-15 şi schema dialectologică de la p. 34). Deoarece patru

capitole din partea întâi a lucrării sunt intitulate *Staroverii din...* (p. 13-73), credem că şi titlul lucrării ar trebui să fie *Staroverii. Studii lingvistice.*

2. Partea întâi a lucrării este numită *Lingvistică etnografică* (p. 11) şi partea a doua *Lingvistică antroponimică* (p. 93). În capitolul *Termeni lingvistici, inclusiv antroponimici,* care se adresează marelui public (p. 200), s-ar fi cuvenit să fie explicate şi aceste îmbinări de cuvinte puţin uzitate. Partea întâi ar trebui să fie intitulată *Răspândirea staroverilor,* având capitolele *Staroverii din Europa, Staroverii din România, Staroverii din Bulgaria, Staroverii din America,* iar partea a doua – *Antroponimia lipovenilor.*

3. Cartea *Lipovenii. Studii lingvistice* înmănunchează şase articole, publicate în SCL (1962, 1967, 1970), „Romanoslavica" (1963), „Studia linguistica slavica baltica" (1966, Lund), „Etnografija imen" (1971, Moscova) şi şase comunicări la şedinţele Asociaţiei Slaviştilor din România, prezentate în anii 2000 – 2002. *Deci, lucrarea nu a fost realizată ca un studiu monografic.* Astfel se explică faptul că întâlnim în ea numeroase repetări, uneori cu aceleaşi greşeli. A) Afirmaţia că staroverii, pentru a evita persecuţiile din partea oficialităţilor Bisericii Ortodoxe Ruse de tip nikonian, s-au orientat în deplasările lor din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea în direcţia unor state neortodoxe, şi anume cu religie de stat luterană (Estonia), catolică (Polonia), catolică şi protestantă (Letonia, Lituania, Prusia, Austria) sau islamică (Turcia), se repetă la p. 25, 31. B) Criteriile de atribuire a numelor de botez se repetă la p. 131, 145, 172-173). C) Judeţul Brăila (inclusiv oraşul Brăila, cu cartierele Comorovca şi Brăiliţa şi satul Pisc) nu este situat în Moldova sau Dobrogea, ci în Muntenia (p. 9, 16, 104, 159). Graiul populaţiei lipoveneşti din Pisc a fost studiat prin anchete directe în 1960 (p. 74, 95). Însă la p. 105 se afirmă că materialul antroponimic a fost cules în satul Pisc în 1962. La p. 76 şi la p. 105, nota 1, se repetă aproape cuvânt cu cuvânt informaţia despre denumirile satului Pisc (Satul Lipovenesc, Hutor). D) Sectorul ucrainean al Bucovinei şi coloniile situate între Odessa şi Delta Dunării nu se află în sud-estul Ucrainei, ci în sud-vestul ei (p. 14). E) În Bulgaria există două localităţi de staroveri, al căror număr este de „cel mult 1 000 de suflete" (p. 17, 50) şi de „aproximativ 800 de suflete" (p. 28). F) În Polonia sunt „doar 2 500 de suflete" de staroveri (p. 22) şi „circa 2 000 de suflete" (p. 15). G) Articolul consacrat prenumelor feminine a fost publicat în 1970. Apariţia formaţiilor neologice, provenite din apelative (de exemplu, Poèma), este datată „mai ales în anii '20", „deceniul al doilea al secolului nostru" (p. 152, 153), ca şi apariţia elementelor neologice „în antroponimia rusă naţională în deceniul al treilea al secolului nostru" (p. 155). În cartea apărută în anul 2003 se cere rectificarea „al secolului trecut" cu „al secolului al XX-lea". H) Repetări se întâlnesc şi la p. 130, 142-143, 159.

4. Afirmaţia că „au fost cercetate [...] nesatisfăcător graiurile staroverilor basarabeni (Republica Moldova)" (p. 23) şi lipsa din bibliografie a cercetărilor efectuate aici ne conving că autorul a fost privat de posibilitatea de a studia lucrările publicate în Moldova şi în Ucraina. Prof. dr. doc. Valentina Ivanovna Stolbunova de la Universitatea din Cernăuţi a investigat graiul staroverilor din comuna Bila Krynycja (Fântâna Albă) şi teza ei de doctorat a fost dedicată analizei şi descrierii acestui grai. În decurs de decenii, V. I. Stolbunova, împreună cu studenţii de la Catedra de limbă rusă, a întreprins multe expediţii dialectologice în localitatea menţionată şi în alte sate ruseşti din Bucovina de Nord, având drept rezultat un dicţionar regional al graiurilor ruseşti din Bucovina, numeroase lucrări de diplomă şi de curs. V. I. Stolbunova a publicat o serie de articole în revistele de specialitate şi a prezentat referate la consfătuirile unionale consacrate problemelor generale ale dialectologiei şi istoriei limbii şi la consfătuirile dialectologice din Ucraina. Dr. Lilia Ivanovna Ermacova de la Universitatea din Chişinău a cercetat graiurile ruseşti din Republica Moldova (satele Cunicea, Climăuţi, Lipovanca, Lipoveni, Chioselia Rusă şi altele), a scris o monografie, prezentată ca teză de doctorat, a publicat articole. A condus expediţii dialectologice cu participarea studenţilor de la Facultatea de Filologie şi a întocmit o cartotecă a unui viitor dicţionar.

5. La p. 24 se declară că „graiurile insulare rămân, de regulă, necartografiate în atlasele lingvistice naţionale". Ca exemplu sunt date atlasul lingvistic rus din 1957 *(Atlas russkich narodnych govorov central'nych oblastej k vostoku ot Moskvy)* şi *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Muntenia şi Dobrogea,* din 1996. Aceste două atlase, după cum se vede şi din titluri, sunt regionale.

Dialectologii ruşi au planificat întocmirea unui volum care va include graiuri ruseşti de pe teritoriul ţărilor limitrofe. În *Atlasul lingvistic român* (ALR I – 1938 şi ALR II – 1940) – atlas naţional – au fost incluse localităţi-enclave rutene (punctele 364, 366, 393, 666), secuieşti-ungureşti (159, 192, 230, 575), sârbeşti (25, 37), bulgăreşti (48, 991), săseşti (143, 245), o localitate ţigănească (769) şi localităţi-enclave româneşti pe teritoriul fostei Iugoslavii (punctele 3, 4, 8, 10, 11, 859), Ungariei (54, 324), fostei Cehoslovacii (352), Bulgariei (857, 858) etc. Pentru *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM, I şi II – 1968, 1972, 1973) au fost înregistrate în enclave un grai rusesc (numărul 52), unul ucrainean (49), unul bulgăresc (208), unul găgăuz (181) şi unul ţigănesc (124). Au fost anchetate graiuri marginale şi insulare (enclave moldoveneşti) de pe teritoriul Ucrainei (61 de localităţi), R.S.S.A. Abhaze (1), R.S.F.S.R. (12), R.S.S. Kazahe (2) şi R.S.S. Kirghize (1). Scopul investigării graiurilor alogene a fost revelarea detaliilor de contact interlingvistic, atestarea prezenţei arhaismelor, inovaţiilor şi împrumuturilor în regiunile de periferie şi în aşezările vechi în mijlocul unei populaţii care vorbeşte o altă limbă etc.

6. În Bulgaria sunt numai două enclave de ruşi staroveri nekrasovişti, Tatariţa şi Cazaşco. Amplasarea acestor două sate este indicată pe harta întregii Bulgarii (p. 51). Credem că ar fi fost cu mult mai rezonabilă prezentarea, pe o hartă a României şi a teritoriilor limitrofe ale Ucrainei şi Republicii Moldova, a celor aproximativ peste 80 de aşezări rurale şi urbane în care trăiesc staroveri ruşi (p. 33). Pesemne, nici unul dintre lipoveniştii din ţară nu s-a încumetat să alcătuiască o astfel de hartă. Ar merita atenţie şi o hartă a mişcărilor migratorii ale staroverilor pe meleagurile româneşti şi înspre alte ţări (p. 32).

7. Judecând după titlurile tezelor de doctorat, susţinute la Bucureşti şi la Cluj-Napoca în ultimele decenii, lucrări de generalizare, în care în plan comparativ să fie studiate particularităţile tuturor graiurilor starovere din România în domeniile fonetic şi fonologic, morfologic şi de formare a cuvintelor, sintactic şi lexical, nu există. Ele ar putea fi elaborate de un colectiv de specialişti în cadrul Asociaţiei Slaviştilor din România. Fără astfel de lucrări fundamentale nu pot fi precizate locurile de baştină ale staroverilor strămutaţi în România în diferite perioade. Schema de la p. 20 şi comentarea ei (p. 21) sunt prea confuze. Compară cu concluzia de la p. 88: „Patria de origine a lipovenilor din acest sat [Pisc – R.U.] o constituie, deci, în linii mari, *teritoriul de sud al Federaţiei Ruse, de care este legat prin isoglose comune, şi Caucazul de Nord”.* Un ajutor mare în precizarea satelor de baştină l-ar putea da înşişi purtătorii graiurilor respective, însă e problematic dacă în memoria lor s-au păstrat astfel de cunoştinţe, transmise de multe generaţii.

8. Deoarece staroverii ruşi, în ultimele patru secole s-au deplasat din Rusia în diferite direcţii spre locuri îndepărtate, deseori stabilindu-se într-o localitate emigranţi din diverse regiuni ale imperiului, şi, prin dispersări în grupuri mici şi individuale, prin căsătorii mixte, s-au detaşat de aşezările primare şi secundare etc. (p. 66, 78), numărul lor în fiecare ţară şi în total în lume la ora actuală nu poate fi stabilit. În multe ţări recensămintele indică naţionalitatea cetăţenilor şi nu religia lor sau schismele ecleziastice. Indicaţiile demografice de la p. 13-15, 22, 26, 33-34 ş.a. nu sunt documentar precise. Cu secole în urmă, staroverii au părăsit ţara de baştină pentru a-şi păstra credinţa, venind în state, de regulă, neortodoxe şi tolerante. Oare ce i-a silit mai târziu, nemaiexistând motivul de prigonire religioasă, să părăsească aceste locuri ospitaliere, rătăcind spre alte meleaguri străine? În lucrare nu găsim motivarea.

9. După tabelele sinoptice de prenume masculine (p. 138-140) şi de prenume feminine (p. 155-157) aparţinând sistemului oficial de denominaţie al lipovenilor din comuna Carcaliu, nu s-ar fi cuvenit să fie prezentat şi un tabel sinoptic al numelor de familie aparţinând sistemului oficial de denominaţie al lipovenilor din aceeaşi comună (p. 159-165)?

10. Credm că este o scăpare regretabilă lipsa listelor de izvoare de la sfârşitul capitolelor *Graiul lipovenilor din Pisc* (Brăila) şi *Patronime, forme de adresare, porecle şi supranume lipoveneşti* (p. 92 şi 103).

11. Apare oarecum inexplicabilă, superfluă traducerea destul de frecventă a termenilor în limba germană [Ausgleichsmundarten, primäre Sprachinseln – Mutterkolonien, sekundäre Sprachinseln – Tochterkolonien (p. 23-24, 32), Raskolforschung – Raskolkunde (p. 30), Namengeber (p. 36)].

12. S-ar cere ca în concluzii să fie trasate perspectivele populaţiei ruse starovere şi ale graiurilor lor în medii străine, alogene, după multe secole de existenţă izolată de locurile de baştină.

Observaţiile noastre nu scad valoarea indiscutabilă a studiului lingvistic, efectuat cu mare competenţă de către acad. prof. dr. doc. Victor Vascenco.

RUBIN UDLER
membru corespondent al Academiei de Ştiinţe
din Republica Moldova
Chişinău

„Plurilinguismo”. Contatti di lingue e culture. *Studi in memoria di Eugenio Coseriu.* A cura di VINCENZO ORIOLES, Udine, 2003, 435 p.
„Odisea”. Revista de estudios ingleses. Numero extraordinario. *Eugenio Coseriu in memoriam*, JESÚS GERARDO MARTÍNEZ DEL CASTILLO (ed.), Universidad de Almeria, 2003, 189 p.

În 2003, la un an de la trecerea în nefiinţă a lingvistului de la Tübingen, au apărut primele două volume *In memoriam Eugenio Coseriu*: este vorba de un număr special al revistei „Plurilinguismo”. Contatti di lingue e culture, editată de Universitatea din Udine, Italia, şi de numărul extraordinar al anuarului „Odisea”. Revista de estudios ingleses, publicat de Universitatea din Almeria, Spania.

*

Primul omagiu, *Studi in memoria di Eugenio Coseriu*, coordonat de profesorul Vincenzo Orioles, întruneşte contribuţii ale unor lingvişti din mai multe ţări: Italia, Spania, Austria, Slovenia şi România. În *Premessa*, V. Orioles menţionează că în septembrie 2002, când s-a aflat despre plecarea lui E. Coşeriu dintre cei vii, colaboratorii Centrului de Plurilingvism au comemorat trista veste, împreună cu comunitatea ştiinţifică internaţională, printr-o şedinţă de doliu, la care s-a adăugat însă şi durerea lor personală de a nu fi reuşit să pregătească la timp toate formalităţile pentru numirea lui E. Coşeriu în calitate de colaborator ştiinţific onorific al centrului. Mult apreciată de E. Coşeriu, această titulatură ar fi putut însemna confirmarea oficială a unei colaborării fructuoase, pe care lingvistul de la Tübingen o promisese Centrului în calitate de membru al Comitetului ştiinţific al acestuia. Între 1994 şi 1996, ca membru al acestui comitet, E. Coşeriu a imprimat colaborării o notă particulară, specifică inconfundabilei sale personalităţi: el nu se limita la rolul de girant al Centrului, ci îşi asuma funcţia de impulsionare în desfăşurarea oricărui proiect de cercetare. De aceea, pentru activitatea Centrului de Plurilingvism al Universităţii din Udine, E. Coşeriu a constituit un adevărat model uman şi ştiinţific. Între timp, afirmă V. Orioles, „mesajul ştiinţific al lui E. Coşeriu a avut un mare ecou în lingvistica internaţională”: „Chiar acolo unde nu a făcut şcoală în sensul academic al termenului, savantul a impus o direcţie şi un anumit nivel al travaliului ştiinţific, ceea ce demonstrează o viziune *europeană* a lingvisticii, aflată sub primatul istoriei şi departe de orice abstractizări geometrice. Figură polarizantă care se ridică deasupra oricărei apartenenţe etnice, E. Coşeriu a fost luat ca punct de referinţă de către mulţi cercetători de diferite origini şi naţionalităţi. Prin urmare, nu e întâmplător faptul că volumul pe care îl prezentăm adună la un loc contribuţiile